

Adela Ptičar

POČETNICA "KNJIZICA SLOVOZNAJJA" (1831) KAO LEKSIKOGRAFSKI POTICAJ

Na primjeru leksika jedne početnice iz 1831, namijenjene pučkoškolicima Slavonije i Srijema, pokušava se upozoriti na negativan stav naše leksikografije prema nebeletrističkim tekstovima 18. i početka 19. stoljeća. Kako se po prirodi takva priručnika radi o jednostavnom, općeprihvaćenom leksiku primjerenom djeci, iznenađuje velik broj novih leksema i novih značenja, nepotvrđenih u hrvatskim povijesnim rječnicima. Neke su dosadašnje potvrde u njima mlađe ili vrlo rijetke. Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da je za neki budući hrvatski povijesni rječnik potreban dosljedniji i raznolikiji odabir građe, kako glede djela, tako i glede razdoblja.

U nizu dvojezičnih priručnika namijenjenih jezičnoj obuci u Hrvatskoj, a potaknutih poznatim austrougarskim školskim reformama 1774. i 1778,¹ među zadnje pripada onaj tiskan nadomak ilirizmu, namijenjen Slavoniji i Srijemu. To je *Knjizica slovoznajja za potrebu narodnih ucšionicah u C. K. Slavonsko-Srimskoj Kraini / Nahmenbüchlein² zum Gebrauche der National=Schulen in der k. k. slavonisch=sirmischen Gränze*, tiskana u budimskoj sveučilišnoj tiskari 1831. Drugo je izdanje samo pretiskano prvo, a objavljeno je u istoj tiskari 1840. Ne treba tu knjigu miješati s onom sličnoga naziva *ABC iliti knjizica slovoznajja za potrebu narodnih ucšionicah u kraljestvu Slavonie/ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National=Schulen in dem Königreiche Slawonien*, koja je izišla u Budimu 1823,³ jer se od priručnika o kojemu je ovdje riječ posve razlikuje, a ima isti tekst, samo štokavski, kao kajkavski priručnik *ABC knisicza za potrebnost narodnih skol / ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National=Schulen in dem Königreiche Croatien* iz 1779.

¹ Usp. A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, sv. I, Zagreb 1910, str. 402-421. i 444-456.

² U drugome izdanju: *Namenbüchlein*.

³ Prema A. Cuvaju, II, str. 35, ta je knjiga izišla i 1783, ali se u zagrebačkim knjižnicama to izdanje nije našlo.

O vanjskome izgledu djela treba reći da ima 153 stranice i još 4 stranice nepaginiranoga kazala, veličina je stranice mala osmina, i kao i u svim dvojezičnim izdanjima toga vremena lijeva je stranica latinična hrvatska a na desnoj je usporedan njemački gotični tekst. Po sadržaju to je, kako joj i naslov *Knjižica slovoznajna* govori, početnica, ali samo u prvome dijelu: uči se abeceda, samoglasnici, suglasnici, potom različite njihove kombinacije, prvo kraće pa dulje, za sricanje. Slijede primjeri rastavljanja na slogove najprije pojedinačnih kraćih riječi, zatim duljih, a tada cijelih rečenica. Nakon tridesetak stranica početnica prerasta u čitanku; tekstovi, koji su zapravo pripovijedanje u prvome licu jednoga dječaka prvaša, opisuju svakodnevni život: kuću i predmete u njoj (pokućstvo, posuđe, odjeću, posteljinu), školu, dane, mjesece i godišnja doba, broje-nje, novac, vrste mjera, majčine, sestrine i očeve poslove, razna zanimanja i tko što radi (poljodjelac, mlinar, mesar, vrtlar, vinogradar, krojač, zidar, stolar, staklar i drugi), dječje igre, poslovice, a tu je i jedna poučna pripovijest koju je ispričao učitelj, kao i njegove poučne izreke. Zadnjih četrdesetak stranica teksta kratki je pravopis, koji poučava gramatičko-pravopisna pravila o pojmu slog i rastavljanju riječi na slogove (najveći dio pravopisnih pravila) i o interpunkciji (*zlamenja razdiljujuča, ili razdioke*). Smisao nabranja tematike te čitanke nije u njezinoj zanimljivosti – sve su to vrlo obične situacije – nego je leksikografski važna ta raznolikost područjâ, a kada se bavimo poviješću književnoga jezika, upravo su školske knjige najbolji pokazatelj razine standardnosti, jer je u njima samo ono što je općenito usvojeno, što se preporučuje i smatra normom.

Premda je objavljena 1831. godine, koncepcijski a i jezično, knjiga se posve uklapa u ostale dvojezične jezične priručnike koji se tiskaju od 1779. godine, ona zaključuje cijelo to razdoblje i reprezentativan je primjer pretpreporodnoga književnog jezika.

Pisana je grafijom u znanosti prozvanom "slavonskom", koja je u tom području Hrvatske bila gotovo posve jednoznačno prihvaćena, a imala je utjecaja i na druga područjâ,⁴ dok je u vremenskom smislu neprijeporan njezin utjecaj na ilirizam. O njoj treba reći nekoliko riječi da bi se mogao pratiti tekst primjera. Ta je grafija jednostavna, dosljedna i jednoznačna; fonemski je inventar jednak suvremenomu, a samo se sedam grafema drukčije bilježi nego danas. Tako imamo ovaj razlikovni⁵ grafijski prikaz:

cs = / č /

ch (na morfemskoj granici tj) = / ć /

cx = / dž /

⁴ Usp. naprimjer A. Ptičar, Školski jezični priručnik Uputjenje k' lipopisanju iz 1785. godine, *Rasprave ZHJ*, 17, Zagreb 1991, str. 145-151.

⁵ Tj. u odnosu na suvremeno stanje.

gj (na morfemskoj granici *dj*) = / ġ /

er = / r̥ / (ali *r* = / r /)

sh = / š /

x = / ž /⁶

I što se jezika tiče, taj je priručnik reprezentativan i kao i sve školske knjige za Slavoniju od osamdesetih godina 18. stoljeća ima dosta čvrstu novoštokavsku normu u morfologiji, pa je ilirizam s gledišta razvoja književnoga jezika zapravo nazadovanje u odnosu na tu normu. To je nedovoljno istražena tema, pa jezik 18. stoljeća i predilirizma treba proučiti na cjelovitijem i relevantnijem korpusu nego što je to učinio T. Maretić.⁷

Cilj je ovoga rada prikazati *Knjižicu slovoznanja* kao leksikografski izvor jer takva, dakle školska, a i većina drugih neliterarnih djela iz toga razdoblja nisu ušla u veliki Akademijin rječnik, a upravo ona najbolje zasvjedočuju polivalentnost⁸ jezika.

Kao kontrolni rječnici upotrijebljeni su već navedeni *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*⁹ (kratica R₁) i *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika JAZU* i Zavoda za jezik IFF, od 6. sveska HAZU i Zavoda za hrvatski jezik HFI¹⁰ (kratica R₂), a kriteriji za izbor riječi bili su: 1. da nisu potvrđene u tim povijesnim rječnicima, 2. da su potvrde u *Knjižici slovoznanja* starije, 3. da su potvrđena neka druga značenja. U zadnjim trima skupinama obrađene su one riječi koje su dosada vrlo rijetko potvrđivane. Natuknica se uspostavlja u suvremenom obliku. Ako se navodi starost potvrda, stavlja se godina uz autora, a uz nova značenja riječi ne stavljaju se ona već potvrđena u R₁ ili R₂, da se ne opterećuje tekst. Podrijetlo se riječi stavlja samo izuzetno, ako se radi o novome aloglotemu. Za pisce koji se citiraju prema R₁ i R₂ ne daju se cjeloviti bibliografski podaci jer se oni nalaze u tim rječnicima. Isto se tako ne tumače uobičajene kratice.

1. Nove riječi

bjelokožar m. "štavitelj /tj. onaj koji bijelo štavi" (*Rukavice ucsinja bilokoxar*, 58).

bodotez m. "točka zarez, semikolon" (*Kazah mi gospodin ucsitelj, shto je potez, bodotez*, 144).

⁶ Ima nekoliko pojedinačnih primjera kajkavske grafije za /lj/ i /nj/: *lyudi* 50, *na nyih* 40, 64, *kod nyih* 66, *na zemlyu* 74 (ali *na zemlju* 82), inače je dosljedno današnje bilježenje, npr. *ucsitelj* 40, *roditelje* 42, *postavlja* 42, *ljudi*, *petlje* 58, *manjak* 40, *knjixicu* 42, *pomnjiwo* 56, *pletenje* 58 itd.).

⁷ Jezik slavonskih pisaca, *Rad JAZU*, 180, Zagreb 1910, str. 146-233.

⁸ Usp. D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970, str. 144-145.

⁹ Zagreb 1880-1976.

¹⁰ Zagreb 1984-1991; samo za riječi do *mučitelica* (kojom završava 6. svezak).

- cajk**¹¹ m. - 1. "tkanina" (*Od prediva svilobubah... razlicsite podlage, to jest cajkove prave, n. p. tafet, atlas, tol, i pantlike, 56*); - 2. "vrsta tkanine" (*Sukno, svita, ili cajk, i platno miri se rifom, 40; Tkaju od vune cajkove, i sukna, 56*).
- crepoće** n. "krhotine" (*Iz nepotribnog staklenog cripoča moxe se... staklo nacsiniti, 62*).¹³
- crepokrovar** m. "krovopokrivač" (*Pokrivanje kuche cripom, jest posao cripokrovara, 62*).
- dugmedžija** m. "onaj koji pravi dugmad, puceta" (*Dugmeta... dobivaju se kod dugmeccie, 58*).
- dvobod** m. "dvotočka" (*Kod dvoboda opazno vishje /tj. zastanem pri čitanju/, 146*). Usp. *nabod*.
- džonar** m. "onaj koji radi potplate" (*Gjonove za cipele pravi koxar, ili gjonar, 58*).
- fenik**¹⁴ m. "vrsta novca" (*Gospodin ucsitelj pokazivah novacah, jedan fenik, polukrajcaru, i cilu krajcaru, 40*).
- godnik** m. "nizak ormar, komoda" (*Stolar... pravi... godnike, 62*).¹⁵
- hitroumnost** m. "osobina onoga koji je hitra uma" (bez konteksta, 134).¹⁶
- jizbinjica** f. "ostava" (*Ona izdaje kuvarici iz jizbinjice sve na miru, i vagu, 44*).¹⁷
- kositerdžija** m. "onaj koji izrađuje predmete od kositra" (*Kositercxia pravi... od kositera i olova tanjure, ... bernjice, t. j. kopcse, 64*).¹⁸
- kremenokamen** m. "vrsta minerala, kremenijesak" (*Staklo pravi se u staklanama iz stucsenog kremeno-kamena, 62*).
- miloglasje** n. "blagozvučnost, blagozvučje, eufonija" (*Umetnuta slova... u gdi kojim slavonskim ricsma radi miloglasja kadsho stoje, 142*).¹⁹

¹¹ Njemački *Zeug*, a u osječkom se području *cajg* i danas upotrebljava za "grubo pamučno platno".

¹² Iz ta dva primjera ne može se utvrditi točno značenje jer su zapravo *sukno* i *svita* isto, a u ovom se tekstu pravi razlika, a nije to moguće ni po njemačkome usporednom tekstu: *Das Tuch, den Zeug, die Leinwand, 43*.

¹³ R₁ ima nom. coll. od *crijep*: *crepovlje* s potvrdom iz Belostenčeva rječnika (u liku *črepovje*).

¹⁴ Njemački *Pfenning*.

¹⁵ Zanimljiv kalk prema njemačkome *Commode* od francuskoga *armoire commode*, gdje prevoditelj vodi računa o izvornome značenju.

¹⁶ R₁: U Stullijevu rječniku ima nekoliko drugih izvedenica istoga tvorbenog niza - *hitroum* (m. i adj.), *hitroumac*, *hitrouman*, *hitroumica*.

¹⁷ R₁: Ima lik *izbica* s potvrdom iz Šulekova *Rječnika znanstvenoga nazivlja*.

¹⁸ R₁: *kositeritelj*, tvorba domaćim sufiksom s potvrdom iz Bellina i Stullijeva rječnika.

¹⁹ Prema *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* R. Simeona, Š. Starčević ima *miloglasni jezik*.

- mlogorječan** adj. "koji vrlo opširno govori" (*mlogoricsan /bez konteksta/, 134*).²⁰
- nabod** m. "točka" (bez konteksta, 144).²¹ Usp. *dvobod*.
- nadtavničar** m. "glavni tamničar" (*Ako nebi koji poslušhan bio, tako do-dje profuzu ili nadtavnicsaru, 76*). Usp. *profuz*.
- nagodno** adv. "ugodno, udobno" (*Da ju /t. j. odjeću/ nagodno, i vishje go-dinah mogu nositi, 56*).
- natpitivati** impf. "nadmašivati koga u postavljanju pitanja" (*Posidamo u kolo, i nadpituujemo jedan drugoga: n. p. koje xivine xivu u vodi, 78*).
- neglasnik** m. "suglasnik" (*Glasnici, dvojjglasnici, neglasnici, 116*).²²
- okretač** m. "naprava za okretanje" (*Pravi okove, reshette, t. j. okretacse²³ pecsenke, 62*).
- ondičnost** f. "nazočnost" (*Penjanje na dervo, i ljuljanje takojer nedopush-taju mi, osim na njihovoj ondicsnosti²⁴, 78*).
- oplata** f. "obloga, okvir oko čega" (*Stolar... pravi ormare, ... oplate,²⁵ škri-nje, 62*).
- ostrih** m. "streha" (*Kamenodilac izsica iz... kamenja... ostrihe*).²⁶ Usp. *runduk* pod 4. a.
- pereština** f. "rublje" (*Ona prigleda perivo, ili pereshtine, 42*). Usp. *perivo*.
- perivo** n. "isto što *pereština*", gdje vidi i primjer.
- polukrajcara** f. "vrsta kovanoga novca" (*Gospodin ucsitelj pokazivah no-vacah, jedan fenik, polukrajcaru, i cilu krajcaru, 40*).
- predslovka** f. "prefiks" (*pridslovke /bez konteksta/, 136*).
- profuz**²⁷ m. "isto što *nadtavničar*", gdje vidi i primjer.
- protisobno** adv. "jedan prema drugome, nasuprotno" (*Imam ja i lopaticu, kojom se perjana lopta, ili perjan balon protisobno odbija, 82*).
- razdioka** f. "interpunkcijski znak" (*Nazvah jih zlamenja razdiljujucha, illi razdioke, 144*).
- sklizanje** n. "kretanje po glatkoj površini ne dižući noge" (*Takojer nei-gram se pogibelnih igarah, kao n. p. sklizanja na ledu, 86*).²⁸

²⁰ R₁: Lik *mlogorječan* s potvrdom iz Stullijeva rječnika.

²¹ R₁: U Belostenčevu i Voltiggijevu rječniku u istome je značenju *nabodak*.

²² I. Belostenec ima prema R. Simeonu *neglasno slovo*.

²³ Njemački *Bratenwender*.

²⁴ Njemački *Gegenwarth*.

²⁵ Njemački *Verkleidungen*.

²⁶ Njemački *Gesimse*; možda je *ostrih* ikavski lik, usp. (prema P. Skoku) *nastrih* "dio kuće" u Vrbniku na Krku.

²⁷ Talijanski *profosso*.

²⁸ R₁: *sklizati se*, ali glagolska imenica nije potvrđena.

- slovkanje** n. "nom. verb. od *slovkati*, sricanje" (*Ricsi za uprave slovkanja*, kazalo /nepaginirano/).
- slovkati** impf. "sricati" (*Kad slovkati, ili slova slagati pocseh*, 114).
- slovotišće** n. "tisak" (*Slovotishtjem Kraljevsko-Macxarskoga Sveucsilishta*, naslovna stranica).²⁹
- slovoznanje** n. "poznavanje slova, pismenost" (*Knjixica slovoznanja*,³⁰ naslov).
- svilobuba** f. "dudov svilac" (*Ima i svilotkalacah, koji od prediva svilobubah kadifu... prave*, 56).³¹
- šakarka** f. "željezo kojim je okovana osovina" (*Kovacs nabija obrucseve, shakarke*,³² t. j. *morokvashe*, 66). Usp. *morokvaša* pod 2.
- škrinjak** m. "nekakav komad namještaja, možda polica" (*Stolar... pravi ormare, police, ili shkrinjake*,³³ 62).
- škulski** adj. "koji se odnosi na škulu, školski"³⁴ (*Moje shkulske stvari postavim na njihovo misto*, 42).
- špinat** m. "jestiva biljka iz porodice lobode" (*Shpinat,... celer, pershin, i druga jistiva zelja rastu*, 50).³⁵
- štifla** f. "čizma" (*Cipelar... pravi cipele, papucse, i shtifle*, 58).³⁶
- tol** m. "nekakva tanka svilena tkanina"³⁷ (*Ima i svilotkalacah, koji od prediva svilobubah... prave, n. p. tafet, atlas, tol*, 56).
- uglađavati** impf. "glačati /rublje/" (*Ona pere taclie, i csipke i njih ugladjava*, 44).³⁸
- usporno** adv. "polagano, sporo" (*Kuhajuli se jecxeci dobro i usporno*, 44).

²⁹ R₁: Neke druge riječi istoga tvorbenoga niza - *slovotiještiti* "tiskati", *slovotištenica* "tiskara", *slovotištenik* "slagar, tiskar" (sve potvrde I. Velikanović).

³⁰ *Knjixica slovoznanja* prijevod je njemačkoga naslova *Namenbüchlein*, što je, prema J. i W. Grimmu, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1854-1961, deminutiv od *Namenbuch* "početnica". U 18. stoljeću takve su se početnice u Hrvatskoj nazivale "abecevicama" i rjeđe "abekavicama", ali je knjiga o kojoj je ovdje riječ mnogo opširnija nego one.

³¹ R₁: U istome značenju *svilopredac* s potvrdom iz Belostenčeva rječnika.

³² Njemački *Uchsenblecke*.

³³ Njemački je adekvat *Schränke*; da se ne radi o škrinji vidi se po tome što taj predmet spominje u istoj rečenici malo kasnije (*Oplate, shkrinje, i mloge druge stvari*).

³⁴ Imenica *škula* u R₁ ima mnogo potvrda.

³⁵ R₁ potvrđuje likove *spanać*, *spanak*, *spanjak* i *špinac*, a za današnji normativni lik *špinat* P. Skok veli da se rabi u hrvatskim gradovima.

³⁶ R₁: U liku *štivla* taj germanizam ima A. Tomiković.

³⁷ Prema rječniku J. i W. Grimma njemački je *Dünntuch* (kako je u njemačkome usporednom tekstu) "tkanina od koje se prave velovi" i "veo za mladenku". B. Šulek *Deutsch-Kroatisches Wörterbuch*, Zagreb 1860, prevodi tu njemačku riječ s *tančica*; riječ je iz njemačkoga *Tüll*.

³⁸ R₁: Likovi *uglađivati* i *uglađevati* s potvrdama iz Stullijeva rječnika i nešto širim značenjem "činiti što glatkim".

- vertelj(a)** m. ili f.³⁹ “naprava za okretanje” (*Bravar pravi... vertelje, t. j. okretacse pecsenke, 62*).⁴⁰
- zaslovka** f. “dočetak, sufiks” (*One zaslovke, koje se samoglasnikom pocsi-nju, 142*).
- zavaga** f. “uteg” (*Uzme se k tomu zavaga od kamena, gvoxdja, 42*).
- zlatousno** adv. “lijepim riječima, pohvalno” (*Tko se u zoru posla lati, zla-tousno njem se plati, 92*).⁴¹

2. Starije potvrde

- džon** m. “potplat” (*Gjonove za cipele pravi koxar ili gjonar, ; R₁: V. Kara-džić 1849. i 1852. i u vrijeme pisanja toga dijela R₁ /“u naše vrijeme”/ (bez izvora).*
- kalić** m. “opeka za gradnju peći, kalj” (*On pravi... pechi od komadah... i od kalichah, 64*); Rijeka / prinosnik F. Pilepić/.⁴² Usp. *pećnjak* pod 2.
- masulj** m. “slatko neprovrelo vino, mošt”⁴³ (*Cide sok iz groxdja i prodaju ga kao širu (to je masulj) ili vino, 54*); R₁: V. Karadžić 1852. s potvrdom iz Srijema.
- mirov** m. “mjera za žitarice i ostalu zrnastu hranu, vagan” (*Grashak, zob, prosa mirise mirovom, 42*); R₁: s. v. *merov* ali s potvrdom samo za *mirov* /Virovitica, bez naznačenoga izvora/.⁴⁴
- mjedar** m. “onaj koji izrađuje predmete od mjedi” (*Od mida pako kod mi-dara koji od bakra, pirincsa, i tucsa okove... zdilice, i ostala pravi, 58*); R₁: B. Šulek 1874.
- morokvaša** f. “željezo kojim je okovana osovina” (*Kovacs nabija obrucse-ve, shakarke, t. j. morokvashe, 66*); R₁: V. Karadžić 1852. /s naznakom da se govori u vojvodstvu/.⁴⁵ Usp. *šakarka* pod 1.

³⁹ Samo je jedna potvrda, pa se ne može pouzdano odrediti rod imenice.

⁴⁰ R₁ donosi pridjev *verteljkast* “okretljiv” iz Stullijeva rječnika i karakterizira ga kao nepouzdan.

⁴¹ R₁: Potvrđen samo pridjev *zlatoustan* s dva značenja: 1. “stalan pridjev Ivanu Zlatoustome”, 2. “koji izlazi iz zlatnih usta”. Drugo je tumačenje vrlo formalno i neprecizno jer primjer J. Krmptića koji se citira - *Kad govori pjesnik riječi zlatousne* - potvrđuje upravo navedeno pri-ložno značenje.

⁴² R₁: Potvrđena su i dva primjera s antroponimnim značenjem, a apelativ *kalić* = *kalčić* “primitivan zdenac” donosi P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1972, s. v. kao “blato”.

⁴³ R₁ ima Karadžićevo značenje “izgnječeno grožđe”, a donosi je s tiskarskom greškom *masul* ko-ju kasnije preuzima i P. Skok. To je značenje vjerojatno krivo, što se vidi prema njemačkom us-porednom tekstu /*Verkaufen denselben als Most oder Wein*/ i prema tumačenju u hrvatskome tekstu /*kao širu (to je masulj)*/ - *šira* se u R₁ definira upravo kao *masulj* ovdje. Nijedan rječnik ne daje podrijetlo te riječi.

⁴⁴ To je hungarizam slavenskoga podrijetla (<*měriti*).

⁴⁵ Prema P. Skoku riječ je nastala od “mađarske složenice (sintagme) *marok* “šaka” i *vas* “gvo-

- nogači** m. pl.⁴⁶ "stalak, postolje" (*On /t. j. kovač/ pravi... klište, roshtilje, nogacse, ili precstage*, 66); R₁: V. Karadžić 1852.
- okrugić** m. "okrugao kamenčić" (*Kadšto kusham okrugle kamecske ili orase... u plitku okruglu rupicu bacati... Ako ja nepogodim... tako gubim orase il okrugiche*, 76); R₁: Imenik 1906. /samo kao prezime u Osijeku/.
- pavezina** f. "motka u sredini voza koja drži ravnotežu"; R₁: Vinkovačko područje /prinosnik S. Pavičić/.
- pečnjak** m. "opeka za gradnju peći, kalj" (*On /t. j. lončar ili pećar/ pravi... pechi... od kalichah, ili pechnjakah*, 64); R₁: V. Karadžić 1852. /s naznakom da se govori u Hrvatskoj/⁴⁷ Usp. *kalić* pod 1.
- potez** m. "crta povučena po nekoj površini" (*Kazah mi gospodin ucsitelj, shto je potez, bodotez*, 144); R₁: B. Šulek 1860, V. Bogišić 1874.
- safijan** m. "fina kozja koža" (*Sedlar, i saracs prave sedla... od saffiana, i ovcsjih koxicah*, 66); R₁: Zbornik zakona 1853. i B. Šulek 1860.⁴⁸
- staklana** f. "tvornica stakla" (*Staklo pravi se u staklanama*, 62); R₁: Juridisch politische Terminologie 1853, B. Šulek 1875, M. Pavlinović 1871.
- tabrika** f. "drvena posuda za kiseljenje paprike" (bez konteksta, 132); R₁: Okolica Vinkovaca /prinosnik S. Pavičić/.
- tafet** m. "vrsta tanke svilene tkanine, taft" (*Ima i svilotkalacah, koji od prediva svilobubah... prave, n. p. tafet, atlas, tol*, 56); R₁: A. Hajdenak 1877.⁴⁹
- ulediti se** pf. "pretvoriti se u led, zamrznuti se" (*Zimi se voda uledi*, 40); R₁: Narodne pjesme iz Bosne 1870.⁵⁰ /zabilježio Šurmin/, Lika /prinosnik J. Bogdanović/.
- zalega** f. "zaliha" (*Ovi ljudi rade mnogo u zalegu, da se odmah, kad uztriba, kod nyih dobiti moxe*, 66); R₁: D. Nemanić 1884, Hrvatsko zagorje /prinosnik F. Hefe/.⁵¹

žde" jer sadrži osovinu kao šaka". Stoga je zanimljiv kalk *šakarka* koji je vjerojatno prevoditelev neologizam i dolazi kao kontaktni sinonim: *šakarka, t. j. morokvaša*.

⁴⁶ Prema jedinjoj potvrdi moguć je i lik *nogače* f. pl.; ali R₁ ima i taj lik, a jedini suvremeni rječnik koji ima tu riječ, Brodnjakov (V. Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb 1991) imaju samo lik *nogači*.

⁴⁷ R₁ ima i lik *petnjak* također za Slavoniju (s potvrdama T. Maretića i S. Ivšića).

⁴⁸ R₁ potvrđuje i likove *sajtijan* i *saktijan*, a sve to po gradu Saffi u Maroku.

⁴⁹ R₁ donosi jednu stariju ruskoslavensku potvrdu (Glasnik 1733), ali ona nije mogla imati utjecaja na hrvatski leksik.

⁵⁰ Radi se naravno o godini tiskanja.

⁵¹ Obje te mlade potvrde imaju druga značenja (1. "zametak", 2. "rupa u drvu u koju drugo drvo priligne"), te se riječ mogla svrstati i u treću skupinu, ali je njezina starost važnija od novoga značenja.

zaporanj m. "klin kojim se zatvaraju vrata" (*Bravar pravi... brave, sharke, ... zapornjeve*, 62); R₁: V. Karadžić 1852. /s naznakom da se govori u Dubrovniku/, B. Šulek 1875, F. Iveković 1901.

zemljodržac m. "onaj koji posjeduje zemlju, vlastelin" (*Zemljodercac /bez konteksta/*, 134); R₁: Đ. Popović.

3. Nova značenja

aždaja f. "dječja papirna igračka, zmaj" (*Igramo se s aždajom, koju sam ja od papira nacsinio*, 74).⁵²

baka f. /**slijepa baka**/ "vrsta dječje igre" (*Igram se rado i slipega misha, t. j. slipe bake*, 82).⁵³

dvadesetica f. "novac koji ima dvadeset jedinica" (*Gospodin ucitelj pokazivah novacah... deseticu, marjash, i dvadeseticu*, 40).

komadara f. "vrsta peći od pečene gline, možda u jednome komadu /za razliku od peći rađene od kaljeva/" (*On pravi iz ilovacse... pechi od komadah, t. j. komadare, i od kalichah, ili pechnjakah*, 64).

kožušina f. "komad krzna" (*Shegert mora koxushinu u litu pomnjivo izlupati*, 56).

kućinstvo n. "poslovi u kući" (*Mati ucsi nju kuchinstvo*, 46); R₁: J. S. Relković 1796.

kvir m. "okvir" (*Stolar... pravi... godnike, kvirove*,⁵⁴ 62).

rošćić m. "vrsta peciva" (*Pekar pecse od brashna... roxscsiche (to su kifle), peretce*, 50).

sadovlje n. coll. "bilje" (*Da nije Bog sadovja (ili bilja) i xivine ucsinio*, 96).

stupnik m. "stuba" (*Kamenodilac izsica... pragove, stupnike (t. j. skaline)*, 60).

4. Ima nekih leksema koji ne ulaze ni u jednu skupinu po zadanim kriterijima, ali su ipak po nekim elementima zanimljive. To su ponajprije riječi koje u povijesnim rječnicima imaju samo jednu potvrdu pa se kao takve mogu smatrati autorovim neologizmom, rijetkim dijalektizmom ili pak nedovoljno pouzdanim. U ovoj su knjižici potvrđene, dakle, drugi put.

a. samo jedna rječnička potvrda:

cipelar m. "onaj koji izrađuje cipele" (*Cipelar kroi koxu po prilicsju, i pravi cipele*, 58); R₁: J. Voltiggi 1803.

⁵² R₁: Isto značenje s. v. *zmaj*.

⁵³ R₁: *Slijepa baba* s potvrdom iz Privlake i Komljetinaca u Slavoniji.

⁵⁴ Njemački *Rahmen*.

- kamenodjelac**⁵⁵ m. "kamenorezac, klesar" (*Kamenodilac izsica iz piskovitog, i krecsnog kamenja pragove*, 60); R₂: A. Jambrešić 1742. /u liku *kamenodelec*/.
- obložder** m. "proždrljivac" (*obloxder* /bez konteksta/, 134); R₁: J. Stulli 1806.⁵⁶
- praljac** m. "sluga koji pere rublje" (*Pridaje praljcu perljave koshulje*, 46); R₁: A. Jambrešić 1742.⁵⁷
- pretkućište** n. "prostor ispred kuće" (*Igramo se kuglah, ali ne u sobi, nego u pridkuchishtu, u dvoru*, 72); R₁: J. Stulli 1806.
- runduk** m. "streha" (*Kamenodilac izsica... pragove... ostrihe, ili runduke*, 60); R₁: J. Stulli 1806. Usp. *ostrih* pod 1.
- slovo** n. /**neglasno slovo**/ "suglasnik" (*Kad slova slagati pocseh,... a, e, i, o, u /se/ glasna, a ostala neglasna zovu*, 114); R. Simeon: I. Belostenec 1740.
- svilokalac** m. "onaj koji tka svilu" (*Ima i svilokalacah, koji od prediva svilobubah kadifu... prave*, 56); R₁: Vitezovićev rukopisni rječnik, oko 1700.
- umotvorac** m. "umjetnik" (*Najposli s-umotvorcima*⁵⁸ /tiskano *su-motvorcima/ poznati ucsiniti*, 68); R₁: J. Stulli 1806.

b. samo jedna nerječnička potvrda:

- kanaf** m. "uže" (*Uxar pravi... uxeta, kanafe*, 66); R₁: M. A. Relković 1779.
- voćnik** m. "voćnjak" (*vochnik* /bez konteksta/, 140); R₁: J. S. Relković 1796.
- zadrcivati** impf. "zadirxivati" (*Drugi mene zadercuju*, 82); R₁: Đ. Rapić 1762.⁵⁹
- zadržaj** m. "kazalo" (*Zaderxaj* /nepaginirano/, iza 153. stranice); R₁: J. S. Relković 1796.

U ovome kontekstu treba još spomenuti imenice **sedmica** f. (*Gospodin ucsitelj pokazivah novacah... groshich, sedmicu*, 40), koja ima više značenja, ali kao "novac koji ima sedam jedinica" dolazi samo u Belostenčevu rječniku 1740, i **razumak** m., koju u značenju "smisao, značenje" ima samo B. Kašić 1631.

⁵⁵ Tip *drvodjelac, poljodjelac*.

⁵⁶ R1: U M. Držića "Obložder je ime proždrljivu čovjeku".

⁵⁷ Sa značenjem: "sluga koji pere kuhinjsko posuđe".

⁵⁸ Njemački *Künstlern*.

⁵⁹ Zanimljivo je da je iz istoga tvorbenog niza potvrđen još samo pridjev *zadrcljiv* "ljut, ljuckav, rezak" u B. Šuleka.

5. Slične su i one riječi koje su češće potvrđivane ali prije ovoga priručnika samo jednom:

celer m. "vrsta jestive biljke" (*Nikoji ljudi... sime siu, iz koga... celer, per-shin, i druga jistiva zelja rastu*, 50); R₁: J. S. Relković 1796.

glavobol m. "bol u glavi" (bez konteksta, 134); R₁: A. Kanižlić 1759.

jestven adj. "prikladan za jelo" (*Kupuje sad jistvene stvari*, 44); R₁: J. Stulli 1806.

podnica f. "daščani pod" (*Stolar... struxe daske... i metje podnice*, 62); V. Karadžić 1818.⁶⁰

poljodjelac m. "ratar" (bez konteksta, 134); R₁: M. A. Relković 1779.

pomost m. "isto što podnica" (*Stolar ili shkrinjar struxe daske, pravi vrata... i metje pomost*, 62); R₁: J. S. Relković 1796.

sjemenski adj. "koji je za sjeme" (*Iz simenskih zernah izniknu zeleni struscsci*, 48); R₁: I. Belostenec 1740.

stolar m. "obrtnik koji izrađuje predmete od drveta" (*Stolar ili shkrinjar struxe daske*, 62); R₁: A. Jambrešić 1742.

sveučilište n. "najviša visokoškolska ustanova" (*Slovotishtjem Kraljevsko-Macxarskoga Sveucsilishta*, naslovna stranica); P. Skok: 1830. /bez izvora/.⁶¹

umivaonik m. "posuda za umivanje" (*Kotlar... pravi od bakra... umivaonike*, 64); R₁: F. Glavinić 1628.

utrkvanje n. "natjecanje u trčanju" (*Uterkivanja nesmiem se igrati*, 78); V. Karadžić 1818.

6. Leksikografski su zanimljive i one riječi koje se pojavljuju samo u leksikografskim djelima, pa su idućim riječima to prve nerječničke potvrde:

balon m. "lopta" (*Kojim se perjana lopta, ili perjan balon protisobno odbija*, 82); R₁: I. Belostenec 1740, J. Voltiggi 1803.

bravar m. "onaj koji izrađuje brave" (*Bravar pravi gozdene brave*, 62); R₁: J. Voltiggi 1803, J. Stulli 1806.

bunda f. "krzneni kaput" (*Shubare,... bunde... pravi churcsia*, 54); R₁: J. Stulli 1806, V. Karadžić 1818.

dabar m. "glodavac prilagođen životu u vodi" (*Sheshircxia pravi sheshire... od dlakah zecevah... i dabarah*, 54); R₁: u svim rječnicima.

flaša f. "boca" (*Providja nas /tj. staklar/... bocama (t. j. flashama)*, 62); R₁: I. Belostenec 1740, J. Voltiggi 1803.

⁶⁰ R₁ ima kao izvor Karadžićev rječnik iz 1852. i 1898, pa je ovaj podatak prema prvome izdanju, Beč 1818.

⁶¹ Po R₁ najstarije su potvrde iz *Juridisch-politische Terminologie* 1853. i oba Šulekova rječnika, 1860. i 1874-1875.

hladionica f. "posuda za hlađenje pića" (*Kotlar... pravi od bakra... ladi-
onice*,⁶² 64); R₁: A. della Bella 1728, I. Belostenec 1740, A. Jambrešić
1742, J. Voltiggi 1803, J. Stulli 1806.

škaf "niska široka drvena posuda" m. (*Sudar, ili bacsvar pravi... shkafove*,
64); R₁: I. Belostenec 1740, A. Jambrešić 1742.

torta f. "vrsta kolača, obično okrugla oblika" (*Kuharica kuha od bras-
hna... pashtete, torte*, 50); R₁: J. Mikalja 1649, I. Belostenec 1740.

učinjati impf. "štaviti" (*Koxice... ucsinja bilokoxar*, 58); R₁: J. Habelić
1670, I. Belostenec 1740.

Početnica *Knjižica slovoznajna* bila je namijenjena učenicima u Slavoniji i Srijemu, ali se ne bi moglo tvrditi da njezin leksik ima provincijalnu narav. Iako ima nekih riječi koje su prije ovoga djela bile potvrđene samo u slavonskih pisaca (*kanaf, kućinstvo, voćnik, zadrživati, zadržaj*) ili nakon njega samo u Slavoniji i Srijemu (*masulj, mirov, morokvaša, pavezina*), neke su zabilježene samo u drugim dijelovima Hrvatske, npr. u Dalmaciji (*cipelar, obložder, pretkućište*) ili kajkavskome području (*kamenodjelac, praljac, sedmica, sjemenski*). Dijalektna je interferencija poznata još od gramatike Bartola Kašića, a njoj je književni jezik bio podložan sve do "hrvatskih vukovaca", kada je turcizam postao prihvatljiviji od kajkavizma. U prilog tome govore i neke tipične mediteranske riječi u ovoj početnici, kao *bukara* 64, *pijat* 30, *skalin* 60, *stacun*⁶³ 66. Očito je također da se anonimni prevoditelj služio Stullijevim rječnikom jer se osim u ovoj knjižici još samo ondje nalaze riječi *obložder, pretkućište, runduk, umotvorac*, a zadnje su dvije vrlo neobične – za *runduk* se u R₁ kaže da je nepouzdan crkvenoslavizam, a *umotvorac* (po Stulliju "onaj koji radi umom") krivo je protumačeno kao "umjetnik" (njemački *Künstlern*).

U ovoj su početnici česti kontaktni sinonimi, koji su stalno mjesto hrvatskoga povijesnog leksika. Uloga im je objasnidbena ali i savjetnička jer se u takvu paru najčešće nalazi jedna hrvatska riječ (obično na prvome mjestu) i jedan aloglotem: *bocama* (t. j. *flashama*) 62, *dervodilac, ili dungjer* 60, *kotlar, ili kazancxia* 64, *koxar, ili gjonar* 58, *orudja* t. j. *alati* 60, *ostrihe, ili runduke* 60, *ostruge* (t. j. *mamuze*) 58, *podlage, to jest cajkove* 56, *shtifle, ili csixme* 58, *stacunu, ili duchanu* 66, *stupnike* (t. j. *skaline*) 60, *susida* t. j. *komshie* 70, *tanjur, ili piat* 30, *uxeta, kanafe* 66, *verzina ripa, to jest keleraba* 50.

⁶² Njemački *Wasserständer*.

⁶³ R₁ nema potvrđen taj lik, nego *stačun* (i *stacun*), pa se može pomisliti na tiskarsku grešku (c umjesto cs), iako ih u tekstu ima vrlo malo.

Tvrđnje o leksiku *Knjižice slovoznanja* imaju samo relativnu vrijednost. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, na kojemu se one uglavnom temelje, iznimno je dragocjena zbirka građe, te se još uvijek, ne bez razloga, drži jednim od najvećih rječnika u slavenskome svijetu. Međutim, građa je toga rječnika nepotpuna, pa bi hrvatskoj znanosti bio potreban povijesni rječnik s hrvatskim potverdama i dosljednije i raznolikije zastupljenim djelima i razdobljima. *Knjižica slovoznanja* jednostavno je djelo, u kojem se opisuje svakodnevan život jezikom djeteta. To nije ekskluzivan leksik, a ipak se po rezultatima ovoga istraživanja čini upravo takvim – u tako kratkom običnom tekstu suviše je do sada nepotvrđenih ili slabo potvrđenih riječi. To vjerojatno više govori o stanju naše leksikografije nego o ovoj početnici.

POPIS CITIRANIH RIJEČI

- alat 284
 aždaja 281
 baka (slijepa baka) 281
 balon 283
 bjelokožar 275
 boca 284
 bodotez 275
 bravar 283
 bukara 284
 bunda 283
 cajg 276
 cajn 276
 celer 283
 cipelar 281
 crepoče 276
 crepokrovar 276
 čizma 284
 dabar 283
 drvodjelac 284
 dućan 284
 dugmedžija 276
 dunder 284
 dvadesetica 281
 dvobod 276
 džon 279
 džonar 276
 fenik 276
 flaša 283
 glavobol 283
 godnik 276
 hitroumnost 276
 hladionica 284
 jestven 283
 jizbinjica 276
 kalic 279
 kanaf 282
 kazandžija 284
 keleraba 284
 komadara 281
 komšija 284
 kotlar 285
 kositerdžija 276
 kožar 284
 kožušina 281
 kremenokamen 276
 kućinstvo 281
 kvir 281
 mamuze 284
 masulj 279
 miloglasje 276
 mirov 279
 mjedar 279
 mlogorječan 277
 morokvaša 279
 nabod 277
 nadtavničar 277
 nagodno 277
 natpitivati 277
 neglasnik 277
 nogači 280
 obložder 282
 okretač 277
 okrugić 280
 ondičnost 277
 oplata 277
 oruđe 284
 ostrih 277
 ostruge 284
 pavezina 280
 pećnjak 280
 pijat 284
 podlaga 284
 podnica 283
 polukrajcara 277
 poljodjelac 283
 pomost 283
 potez 280
 praljac 282
 predslovka 277
 pretkućište 282
 protisobno 277
 profuz 277
 razdioka 277
 razumak 282
 repa (vrzina repa) 284
 rošćić 281
 runduk 282
 sadovlje 281
 safijan 280
 sedmica 282
 sjemenski 283
 skalin 284
 sklizanje 277
 slovkanje 278
 slovkatii 278
 slovo (neglasno slovo) 282
 slovotišće 278
 slovoznanje 278
 stacun 284
 staklana 280
 stolar 283
 stupnik 281
 susjed 284
 sveučilište 283
 svilobuba 278
 svilotkalac 282
 šakarka 278
 škaf 284
 škrinjak 278
 škulski 278
 špinat 278
 štifla 278
 tabrika 280
 tafet 280
 tanjur 284
 tol 278
 torta 284
 učinjati 284
 ugladavati 278
 ulediti se 280
 umivaonik 283
 umotvorac 282
 usporno 278
 utrkivanje 283
 uže 284
 voćnik 282
 vrtelj(a) 279
 zadrcivati 282
 zadržaj 282
 zalega 280
 zaporanj 281
 zaslovka 279
 zavaga 279
 zemljodržac 281
 zlatousno 279

Résumé

LE LEXIQUE DU SYLLABAIRE DIT "KNJIŽICA SLOVOZNANJA" DE 1831

Le syllabaire sous titre "Knjižica slovoznanja" en provenance de l'année 1831 appartient à une série des manuels biglottiques croato-allemands qui paraissent édités depuis 1779 pour l'éducation primaire de la langue en Croatie. Du point de vue du territoire ce syllabaire a été destiné au terrain de la Slavonie et du Srijem et il représente un bon exemple de la langue littéraire du temps d'avant-illyrisme en Croatie.

Puisqu'il s'agit du lexique le plus simple, du bon usage qui est approprié à l'âge d'enfant, on est surpris à voir un nombre relativement grand des lexèmes qui ne sont pas attestés dans les dictionnaires historiques croates (par ex. les mots: *bjelokožar, cajk, crepoće, hitroumnost, kalić, okretač, oplata, ostrih, perivo, sklizanje, slovhati, škrinjak, špinat*) où on trouve aussi des attestations plus anciens (par ex. les mots: *masulj, mirov, nogači, pavezina, pečnjak, potez, staklana, zaporanj, zemljodržac*). Les résultats des recherches de cette sorte démontrent que le Dictionnaire de la langue croate ou serbe de JAZU qui fut le principal manuel de contrôle pour l'historique des lexèmes étudiés, comprenait trop peu de sources en provenance du 18-ème siècle et du temps d'avant-illyrisme croate, surtout des sources non-belletristiques.